

Сәдуақас Шормановты білеміз бе?

(Жалғасы. Басы өткен санда)

Сөйтіп, Жарылғапбердінің жаңа әні дүниеге келеді. Бұл - осы кезде халық әні деп жүрген «Ардақ» деген ән. Әннің бірінші шумағының дұрыс мәтіні былай еді:

«Ей, Ардақ, сен ақ қоян сөкеңдеген,

Ойланған мақсатына жетем деген.

Ойымда үш ұйықтасам бар ма менің,

Айрылып сен Ардақтан кетем деген».

Өлеңдегі Ардақ - Сәдуақас жүрегіндегі Мекеннің құпия есімі. Осы әннің мәтіні мен өрнек сазы, әуен ырғағы тыңдаушы жүрегін баурап алатын ерекше бір ғажап, қайталанбас ән екендігін түсіне білген қазақтың кәсіби музыкасының негізін салушылардың бірі, «Қазақ халқының 1000 әні» атты жинақтың авторы А.В.Затаевичтің «Ардақ» әні жалпы музыка өнерінің табысы» деуі де содан. Сәкен ағайдың «Ардақ» әнінің мәтінінен басқа Жарылғапберді екеуінің творчестволық бірлестігінен туған әндер қатарына бүгінде халық әні деп жүрген «Баянаула» («Баянауыл» емес) және Ақан серінің әндері деп саналатын «Әудем жер» мен «Көкжентет» әндерін де қосуға болады. Осы пікірлер тұрасында нақтылап айтсақ, «Баянаула» әнін шығарған Жарылғапберді, ал оның мәтінін жазған Сәдуақас екендігін осы жолдардың авторы ХХ ғасырдың 60-шы жылдарының басында Баянаула жерінің тумасы, суырап салма ақын Жүнісбек Жолдиновтен (1895-1989) естіген еді.

Ал «Әудем жер» туралы айтсақ, оның бірінші шумағындағы: «Әудем жер жүре алмаймын аяғымнан, Ұстаймын екі

қолдап таяғымнан» деген өлең жолдарын оқи отырып, 70 жасқа жетпеген Ақан серінің дәл осындай халі мүшкіл болғанына құй сеніңіз, құй сенбеңіз, шын мәнінде оның денсаулығы таяқты қос қолдап ұстайтындай нашар болды деуге болмайды. Осы әннің екінші шумағының соңғы екі жолында Ақан сері: «Тиынды біреу берген олжа көріп, Жүремін жас кісідей дүние жиып» деп өзінің қайыршылық жағдайға түскенін паш етуі де иланатын жайт емес. Сайып келгенде, бұл әннің мәтіні де басқаша боп өзгеріп кетуі әбден ықтимал.

Енді «Көкжентет» әні туралы айтатын болсақ, бұл әннің бірінші шумағында:

«Көкжентет, тұғырың алтын,

маржан баулы,

Тұрушы ең ағаш үйде асыраулы.

Жүз үйрек, алпыс қазды бір күнде алған,

Құс қайда Көкжентеттей қыран шәулі»

деген өлең жолдарын оқығанда, осы әннің Ақан серінікі еместігіне айтар төмендегідей дәлелді пікірлеріміз бар.

Біріншіден, лашын сияқты алғыр саят құстарының ішінде «көкжентет» деп аталатын түрі болады. Сондықтан «көкжентет» сөзі бас әріппен жазылатындай лашын құсының аты емес.

Екіншіден, Ақан сері ағаш үйде тұрмаған, ал Сәкен ағайдың бөренеден салынған ағаш үйі болғаны белгілі.

Үшіншіден, Ақан сері бүркіт ұстағаны болмаса, басқадай саят құстарын ұстап, ұшқан құстарды аулаумен шұғылданбаған. Бұған қоса айтсақ, бүркітті тек қана түлкі мен қоянға са-

лады. Көкжентет – лашынның бір түрі екендігін осы өлеңдегі «қыран шәулі» деген екі сөз тіркесі де анықтай түседі. Өйткені қазақ өркек бүркітті «шәулі» дейді. Сонда «қыран шәулі» дегеніміз көкжентеттің өркек бүркіттей алғыр болғандығын білдіреді.

Төртіншіден, ешбір саятшының көкжентет сияқты лашынға бір күнде жүз үйрек пен алпыс қазды өлтіріп, оларды жаздығүні сасытып, кан-жоса қылуы мүмкін емес. Мұндай жағдай – әсірелеудің ең сорақы түрі.

Бесіншіден, әннің үшінші шумағының соңғы жолындағы: «Жүгірдім сасқанымнан Қозыкөшке» деген сөз тіркесін не деп түсінуге болады? Қазақ тілінде «қозыкөш» сөзі «алыс жер емес» деген мағынаны білдіреді. Осылай десек те, осы сөздің өлеңдегі айтылуына қарағанда, бас әріппен жазылған «қозыкөшке» деген сөз, керісінше, нақтылы бір жердің атауы сияқты.

Алтыншыдан, Ақан сері де, Сәдуақас та өлеңнің үшінші шумағында «Сауылдап сұқсыр үйрек ұшар көшке» деп айтпаған болар еді. Себебі бұл өлең жолының дұрыс айтылуы, біздіңше, «суылдап сұқсұр үйрек ұшар көшке».

Сонымен, «Көкжентет» әні Жарылғапберді мен Сәдуақастың шығармасы екендігін баянаулалық шежіреші Кәрімтай Өкпеұлы қажының айтуынша, ол әкесі Өкпеге (1864-1954) осы «Көкжентет» әні мәтінін Ақан серінікі деп оқып бергенде, әкесі: «Қайран, заман-ай! Еш пендеге жазығы жоқ асыл

ағам-ай (Сәдуақасты айтып отыр. - С.Ж.), мал-мүлкің таланып еді, енді жүрегіңді жарып шыққан әніңді де талады-ау!» - деп жылап жібергені туралы Павлодарда шығатын «Дауа» деген газетке жазылған еді. Бұл газет осы жолдар авторының қолында бар.

Өкпе Дүйсенбайұлы - қыран құс ұстап, оны баулып, саят құрған, Сәдуақаспен аталас адам. Кәрімтай қажының айтуынша, Сәкен ағайдың қолындағы көкжентеті «Бейсенкөк» деп аталыпты. Осы лашын көп жылдан соң өлгенде Сәкен ағай «Бейсенкөк» деген өлең шығарған. Оған Жарылғапберді ән шығарады. Осылайша, «Бейсенкөк» қазірде «Көкжентет» деп аталып, Ақан серінің әні боп саналып жүр.

Қаржас руының бір бұтағы - Жәдігердің жетінші ұрпағы, қысы-жазы көйлек-дамбалшаң, жалаң аяқ, жалаң бас жүретұғын, дуалы ауыз Әулие Бейсенбайұлы Жұматай (лақап есімі – Әбжалап) көп жылдар Сәдуақастың үйінде тұрады. Мұны ұнатпаған оның кейбір ағайындары: «Сәкен аға, осы бір диуананы қасыңызда ұстап қайтесіз, тіпті ұят-ақ», - дейді екен. Сонда оларға Сәдуақас: «Сендердің бұл екеуімізде жұмыстарың болмасын. Бұл Әбжалап – менің бүгінгі жалғандағы ырысым. Құдай жазса, ақиретте танысым болады», - дейді.

(Жалғасы бар)

**Серік Жақсыбаев,
Екібастұз қаласының Құрметті азаматы,
КСРО Журналистер одағының мүшесі**